

Ivan Ninić (ur.)

MIGRATIONS IN BALKAN HISTORY

Beograd: Srpska Akademija nauka i umetnosti 1989. 171 str.

Pod gornjim naslovom pojavio se zbornik radova podnijetih na savjetovanju o seobama naroda na Balkanu od prethistorije do nedavnih vremena, održanom na Sveučilištu u Santa Barbari, Kaliforniji, 10—12. travnja 1988, u suradnji s Odljelom za povijest Sveučilišta Kalifornije (Santa Barbara) i s Institutom za balkanistiku Srpske Akademije znanosti i umjetnosti. Od ukupno šesnaest objavljenih radova, četiri su u naslovu posvećena srpskoj migraciji, i sedam više ili manje (ne)posredno dodiruju problematiku srpskih seoba, što je i razumljivo s obzirom da je Srpska Akademija suorganizirala skup. Kao što je tipično za zbornike ove vrste, kvaliteta radova varira, s time da moramo odmah (nažalost) ustvrditi da su američki prilozi uglavnom bolje znanstveno dokumentirani i u cjelini pisani objektivnije od onih iz Jugoslavije. Zbornik inače sadržava nekoliko zaista vrijednih radova, pa i neke »bisere« u pohvalnome, i blago rečeno, u nepohvalnom smislu.

Prvi tekst, autora Marka R. Stefanovicha, posvećen je metodologiji istraživanja etniciteta i migracije u prethistoriji. Unatoč (za naše shvaćanje) malo zamagljenoj i ponavljajućoj raspravi, Stefanovich je, čini se, pogodio bit problema. On tvrdi da su metode korištene u arheologiji u odnosu na migraciju nedovoljne ako ne uzmemo u obzir ontologiju samog istraživača i njegovu subjektivnu pristranost, prije svega etnicitet (str. 9). Međutim, mogućnost različitih tumačenja (recimo prethistorijske migracije), ne mora značiti da je jedno tumačenje nužno krivo. Različite alternative odražavaju inkongruentne sfere interesa, a vanjski kontekst određuje koja će se alternativa izabrati (str. 19—20). Jasno, objektivni materijalni elementi mogu ukazivati na vjerojatnost migracije kao interpretacije arheološkog slijeda, ali opet — »prihvaćanje elemenata tuma-

čenja... na kraju definira prihvatljivost tumačenja« (str. 24). Izvanlogične zasade prisutne su na svakoj razini vrednovanja, pa Stefanovich zato predlaže da se etnicitet istraživača i njegove povijesne tradicije moraju uključiti u matricu podataka koja se podvrgava testiranju (str. 25). No ujedno, autor zagovara koegzistenciju različitih teorija za isti skup podataka, odnosno pluralizam teorija, jer se jedino u takvu pluralizmu može doći do odnosa između jedinstva (tj. arheološke građe) i različitosti (tj. etničkih i historijskih tradicija istraživača i njegove društvene zajednice) što zatim pruža svjetloskoj javnosti značajnu (*meaningful*) rekonstrukciju prošlih događaja (*ibidem*). Naravno, isto bi se moglo reći i za neke druge rekonstrukcije u društvenim znanostima, izvan arheologije. U tom smislu Stefanovich prilog ima dodatnu vrijednost. Ipak, moramo reći da se ne slažemo s definicijom etniciteta koju je Stefanovich prilično nevezano ubacio u tekst, a koja se temelji samo na elementu svijesti zbog čega autor mora odbaciti svaku mogućnost istraživanja predetosa i protoetnosa, kao i opću kategoriju etnogeneze (v. str. 13). Tu problematiku trebalo bi zacijelo sagledati upravo na način koji Stefanovich predlaže za prethistorijske migracije.

Rad Nikole Teslića, uvršten u Zborniku odmah nakon Stefanovicheva daje sintetski pregled prethistorijskih migracija na Balkanu od trećega do prvog tisućljeća prije n.e. Autor identificira tri osnovna toka u tom razdoblju: indoevropske seobe u trećem tisućljeću (eneolitiku), seobe povezane s tzv. »dorskim« ili »egejskim« migracijama u završnom dijelu drugog tisućljeća (na prijelazu iz eneolitika u /srednjobalkansko/ brončano doba), te naposljetku kimerijsko-skitske seobe u prvom dijelu prvog tisućljeća. Tekst je dobro dokumentiran i ne odstupa od danas najčešće prihvaćenih viđenja migracijskih tokova na prethistorijskom Balkanu. U tome smislu, autor vezuje indoevropski prodor s postupnim pomicanjem nosilaca »jamne« kulture iz sjevernog Prikaspijskog u dnjepravsko-dnjestersko područje (kultura Srednji

Stog I), i zatim u donje Podunavlje. Što se tiče »egejskog« kretanja, Tasić ukazuje na razdobljeno širenje srednjoevropskih i srednjobalkanskih konfiguracija prema jugu, koje se vremenski podudara s propašću mikenske kulture u trećem stoljeću prije n. e. Kimerijsko-skitski prodor prikazan je kao analogan ranijim indoevropskim seobama, dakle infiltracija iz južnoruske stepe preko Podunavlja. Pritom Tasić prihvaća tezu o tračkom porijeklu Kimerijaca, koju je (kao što znamo iz drugih radova) predložio još Strabon. Međutim, Tasić je svijestan sličnosti između tračko-kimerijske migracije i naredne skitske, barem po liniji kretanja (str. 36). Sa svoje strane, možemo ovdje dodati da je još prije trinaest godina sovjetski znanstvenik I. M. Džakonov odbacio tračku tezu o etničkoj pripadnosti Kimerijaca, tvrdeći da su Kimerijci zapravo bili pokretni konjanički odredi irano-jezičkih nomada evroazijske stepe, među koje spadaju u prvom redu Skiti.¹

Treći prilog, Roberta Frakesa, pokušava osvijetliti problem nestanka Huna u ranome srednjem vijeku. Frakes koristi rimske, bizantske i ranokršćanske izvore da bi predložio tezu kako su se Huni, nakon upada u Evropu potkraj četvrtog stoljeća n. e., asimilirali u srednjoevropsko (panonsko) stanovništvo u toku nekoliko generacija (85 godina). Dakle, Huni se nisu, kao što su neki znanstvenici predlagali, vratili u Srednju Aziju. Frakes temelji svoje argumente uglavnom na usporedbi opisa Huna što ga je dao Amanijan Marcellin u četvrtom stoljeću s kasnijim opisima Priska iz Panija i crkvenih povjesničara Orozija i Sozomena. Potonji više nisu prikazali Hune kao nomadske konjanike, nego kao naseljene seljake.

U za nas zanimljivom radu poznati američki slavist, Henrik Birnbaum, daje svoje viđenje seobe Slavena na Balkan (*Slavic landtaking*). Autor najprije iznosi i problematizira tezu O. N. Trubačeva o pradomovini Slavena južno od Karpata (prema kojoj bi slavenski

prodor na Balkan predstavljao tek kratku seobu), a zatim i postavku Lj. Nováka o nastanku Slavena kao posljedica »altaizacije« (»mongolizacije«) jugoistočnog ogranka »Balto-Slavena«, što bi imalo početi s dolaskom Huna. Birnbaum smatra da Trubačevljeva teza odiše slavenocentričnošću, jer smještava Slavena u isto područje koje je Trubačev predložio za opću indoevropsku pradomovinu, a osim toga ne odgovara lingvističkim nalazima (Birnbaum navodi rad J. Udolpha) (str. 48—49). S druge strane, Novákova shema, koja pretpostavlja uvlačenje indoevropskih fragmenata (*splinter-groups*) u neki »evroazijski« *Sprachbund*, ne izgleda vjerojatna za Birnbauma (str. 49). Pod »evroazijskim« Birnbaum misli na indoevropsko-altajsku vezu. On inače predlaže ideju da su se Slaveni izdvojili iz jedne kasnoindoevropske podskupine (zajedničke s precima Balta i Germana) pod utjecajem invazija iransko (odnosno skito-sarmatskih) plemena iz jugoistočne Evrope (str. 50). Nadalje, Birnbaum spominje i mišljenje H. G. Lunta da je povijesna intervencija stepnjaka, prije svega Avara, stvorila slavensku *lingua franca* između 500. i 750. prije n. e. (str. 50). Birnbaum se izričito ne opredjeljuje za neku lokaciju slavenskog matičnog područja, mada se čini da prihvaća tipičnu verziju o zakarpatskoj pradomovini. Slijedi konstatacija da je pojava Slavena na Balkanu u sedmome i osmom stoljeću činjenična (str. 51). Autor zatim prelazi na raspravu o putovima migracije, spominjući pritom moguću staroindijsku etimologiju naziva *sr̥bi i turkijsku (umjesto iransku) za ime *x̥rvati (ali bez posebnog komentara — str. 52). S obzirom na rani srednji vijek Birnbaum kaže da je razlika između Bugara i Makedonaca neznatna, dok se svakako može govoriti o zasebnim etnijama Srba i Hrvata (str. 53). Nakon toga on ulazi u dijalektološku raspravu, u kojoj povezuje korijene kajkavskog narječja i slovenskog jezika s »alpskim slavenskim«, dok, s druge strane, utvrđuje da je torlačko narječje današnje Srbije ipak imalo starije veze sa srpskim nego s bugarskim govorima. Iz toga zaključuje da su postojale četiri glavne etničke podskupine na Balkanu nakon doseljenja: Bugari (pošto su asimilirali turkijske

¹ Дзяконов, И. М. »К методике исследования по этнической истории (Киммерийцы)« и зборнику: Этнические проблемы истории центральной Азии в древности (Труды международного симпозиума — Душанбе 17—22. 10. 1977); Москва: Наука; 1981. стр. 90—100.

Bugare), Srbi, Hrvati i Slovenci (zajedno s precima kajkavaca) (str. 55). Uzevši u obzir da je današnji hrvatsko-srpski dijasistem vjerojatno rezultat sekundarnih procesa poslije seobe, Birnbaum postulira da se dolazak Slavena na Balkan mogao odvijati na dva načina. Prvo, moguće je da su se preci Srba odvojili od Bugara na putu prema zapadu i jugozapadu, dok su se Proto-Hrvati na sličan način odvojili od Proto-Slovenaca na putu u današnju Slavoniju i do Jadrana (str. 55). Drugo, moguće je zamisliti tri seobe: predaka Slovenaca i kajkavaca sa sjevera, Srba i Bugara s juga, i Hrvata (predaka čakavaca i govornike »jekavske« štokavštine) preko donjeg Dunava, Pottisja i Panonije (str. 56). Birnbaum naginja verziji o tri seobe. Ipak, čini nam se da je trebao pojasniti jezične podudarnosti između čakavštine i kajkavštine, kao i akcentualne razlike unutar štokavštine. Na kraju, autor navodi Kronsteinerovu tezu o starohrvatskim fragmentarnim skupinama u istočnim Alpama, koje je ovaj istraživač poistovjetio s avarskom vojnom vrhuškom među alpskim Slavenima (str. 57).

Pet idućih radova u Zborniku obrađuju srpske (i južnoslavenske) migracije od srednjega vijeka do devetnaestog stoljeća. Najprije Dragoljub Dragoljović govori o srednjem vijeku. U preglednom formatu spominje se naseljavanje srpskih skupina od Like do Male Azije nakon dolaska Slavena, utjecaj bugarske najezde i bizantske reokupacije balkanskih područja (str. 61—62), zatim srpske migracije i širenje srpskog etnonima u okviru Nemanjićevske države (str. 62), pa onda narodne seobe nakon pada srpske države — s jedne strane prema Srijemu i Ugarskoj (Erdelju, Poljskoj i Rusiji), i s druge strane prema Dubrovniku, Dalmaciji i Hrvatskoj (63—66). Autor ukazuje i na unutrašnje migracije (bijegove) kmetova u srednjovjekovnoj Srbiji, te na odredbe iz Dušanova zakonika kojima se zabranjivalo crkvi i feudalcima da prime takve doseljenike (str. 64—65).

U slijedećem prilogu, Bariša Krekić nastavlja temu srednjovjekovnih seoba, iznoseći podatke o Dubrovniku kao privlačnoj točki za stanovništvo zaleđa. Na osnovi članka što ga je Dušanka Dinić-Knežević objavila 1973. Krekić

prvo raspravlja o ulozi Dubrovnika u trgovini robova u petnaestome stoljeću (str. 67—68), a potom komentira priljev služinčadi iz zaleđa u Dubrovnik, prelazak sluga i radnika u Italiju (str. 69, 71), te masovne bijegove u Italiju preko Dubrovnika u drugoj polovini petnaestog stoljeća (str. 70, 72). Krekić kaže da je sudbina onih što su prešli u Italiju mutna, no radi usporedbe navodi primjer velikog naseljavanja Slavena u pokrajini Molise (str. 72).

Dalmacija, ratovi, seobe i vjersko preobraćanje teme su rada Dragana R. Živojinovića, inače logičnog nastavka Krekićeva osvrtu o Dubrovniku. Pokatoličenje »Srba«, pristiglih u Dalmaciju u sedamnaestom stoljeću Živojinović tumači na osnovi politike Habsburgovaca i Mlečana (str. 80).

Radovan Samardžić u svom prilogu još jednom daje opći pregled srpskih migracija, no za eru strane vladavine. Samardžić tvrdi da se Srbi, od dolaska na Balkan, zapravo nikada nisu trajno nastanili (str. 83). U vrlo sažetoj skici autor prati kontinuitet srpskih migracija, poslije pada srednjovjekovne srpske države (1459), prema južnoj Ugarskoj, Slavoniji (u doba Turaka), Bosni, Vojnoj krajini, iz Bosne prema Jadranu (na Mletačke posjede), pa opet prema »obećanoj zemlji«, tj. sjevernoj Srbiji (str. 84—87). Iz tog njegova opisa mogli bismo izdvojiti opasku da je uslijed tih migracija došlo do kulturnog ujedinjenja između ranijeg »srpskog sloja« u Bosni i novih doseljenika iz Srbije, zbog čega je »Bosna konačno prihvatila pravoslavlje kakvo je u Srbiji poučavao sveti Sava...« (str. 85). U zaključcima Samardžić utvrđuje da su Srbi uvijek tražili od novih gospodara da im poštuju njihov pravni status; u toku migracija proširili su svoj *Lebensraum*, stvorili velik stupanj unutrašnjeg i jezičnog jedinstva, no ujedno su i gubili svoj »nacionalni identitet«, prelaskom na katoličanstvo, a migracije iz južne Srbije počele su proces »... koji je završio danas sa srpskim gubitkom Kosova« (str. 88—89).

U posljednjem radu iz ovog pretežno srpsko-historijskog bloka Milan St. Protić obrađuje migracije kao posljedice seoskih pobuna u devetnaestom stoljeću. Unatoč Protićevoj tvrdnji da migracije u devetnaestom stoljeću nisu bile tako masovne kao u prethodnim

dvama stoljećima, njegovi brožani podaci — koji govore o kontingentima od po nekoliko desetaka i stotina tisuća ljudi (str. 92—94) — sugeriraju nam da je upravo devetnaesto stoljeće vidjelo najveće seobe Srba. S tim u vezi prisetit ćemo se Cvijićeve procjene da je čak oko 80⁰/_n stanovništva sjeverne Srbije bilo rezultat doseljavanja u devetnaestom stoljeću.²

Kao opću opasku na ovaj blok radova, mogli bismo reći da njihovi autori, izuzevši Krekića, više ili manje primjenjuju široke definicije srpske etnije. Krekić, koji je nastupio kao predstavnik Sveučilišta u Kaliforniji, nije izričito govorio o Srbima. Međutim, drugi autori redom govore upravo o Srbima, a da nisu iznijeli odrednice srpstva u prošlim stoljećima. Tako već kod Dragojlovića nailazimo na tvrdnju o Srbima u Lici u ranom srednjem vijeku (str. 61). Povijesničari se slažu da se taj primjer odnosi na područje oko mjesta Srba, kamo je prema franačkim analizama utekao Ljudevit Posavski pošto je njegov ustanak ugušen. No teško je odgonetnuti etničko značenje srpskog imena u to vrijeme, koje se baš kao i hrvatsko javlja na velikom prostoru i u različitim kulturnim sredinama (usp. Srbe u Lužici). S obzirom na iduće razdoblje srednjeg vijeka Dragojlović kaže da su se Srbi (u Dubrovniku) nazivali Vlasima (str. 65). Autori Živojinović i Samardžić, u svojim radovima, očito su sveli sve Vlahe na Srbe, tako da u njihovim tekstovima nailazimo samo na Srbe, uz nikakav (ili vrlo usputni) komentar o Vlasima. Pa ipak, situacija je zacijelo bila mnogo složenija. Slično se može reći za religijsku situaciju. Dragojlović navodi katolizaciju i pohrvaćenje Vlaha u Dalmaciji i Hrvatskoj (str. 66), dok Živojinović reducira to na katolizaciju Srba (str. 80—81). Proturječna je postavka Samardžića o starijem srpskom sloju u Bosni, te konačnom (dakle naknadnom) prihvaćanju pravoslavlja u toj zemlji (str. 85). Povezujući te argumente mogli bismo zaključiti da su bosanski starosjedioci prvo pokršteni na pravoslavlje, zatim posrbljeni, pa onda opet pokatoličeni i na kraju pohrvaćeni! Ne predlažemo takvo tumačenje, jer nam je i ono u

nekim pogledima manjkavo. Međutim isto tako moramo naglasiti da je postovječivanje čas pravoslavaca čas Vlaha, bez obzira na vjeru (dakle i starih Bosanaca!), sa Srbima, barem isto toliko problematično. Sve to, čini se, polazi od danas neodržive ideje da su svi štokavci Srbi, što na kraju vodi do obnove Vukove krilatice o Srbima triju vjera. Ne želimo, dakako, pripisati Dragojloviću, Živojinoviću i Samardžiću takvo usmjerenje, pogotovu jer su njihovi radovi zaista vrijedni. No smatramo da se o Srbima (i Hrvatima) u predmodernim vremena mora raspravljati vrlo oprezno. Etnogeneza i Srba i Hrvata bio je dug i neujednačen proces, koji je imao svoje epicentre, ali je između njih ostalo i mnogo svojstvenih jezgara, od kojih su neke, tek u devetnaestom stoljeću ušle u sastav srpskoga ili hrvatskog etnosa, dok su druge zadržale svoju samobitnost i danas. S tog gledišta, Krekić je u pravu kad izbjegava srpski (ili hrvatski) naziv kad govori o migrantima u srednjovjekovnom Dubrovniku, kao što Protić sasvim opravdano koristi srpski etnonim za kontekst prošlog stoljeća.

Radovi Linde L. Nelson i Franka J. Frosta prelaze na specifične teme iz bugarsko-rumunjskog, odnosno grčkog prostora. Nelsonova je obradila problematiku bugarske intelektualne migracije u Rumunjskoj u bugarskom narodnom preporodu (*vudraždanju*). Prema njezinom prikazu, 400 bugarskih intelektualaca, boraveći u južnoj Rumunjskoj u kasnome osamnaestom i devetnaestom stoljeću, izvršilo je bitan utjecaj na polju bugarskog školstva i kulturnog i narodnog obrazovanja (putem čitaonica, novine i sl.), a nakon povratka u zemlju poslije 1878. preuzeli su vodeću ulogu u razvitku tek osamostaljene Bugarske (primjerice, kao ministri i političari, diplomati, upravnici, suci, pravnici, pisci, liječnici, trgovci) (str. 97—105). U svom prilogu, Frost se bavi problematikom koja je izbila nakon osamostaljenja Grčke oko porijekla suvremenog grčkog naroda, odnosno o njegovoj (ne)povezanosti s antičkim Grcima. Autor zapravo ponovno razmatra tezu o slavenskom ili albanskom porijeklu velikog dijela modernih Grka koju je još 1830. predložio Bavarac,

² Цвијић, Јован. Балканско полуострво. Београд: САНУ, 1987. стр. 170.

Jacob Philipp Fallmeyer. Nakon boravka u Grčkoj, Fallmeyer je navodno preinačio svoje postavke, davajući više značaja albanskom neg slavenskome utjecaju (str. 110). Frost se slaže s takvim zaključkom, tvrdeći da su Albanci imali veći učinak na Grke nego Slaveni, koji su, istina, stigli ranije, no imali su tendenciju da se nasele tamo gdje su odmah naišli na praznu zemlju (str. 112). Frost nije, međutim, ušao u raspravu o problemu makedonske prisutnosti u Egejskim oblastima. U zaključku istaknuo je tek da je grčki narod — od antike nadalje — bio plod miješanja različitih populacija (str. 114).

Dobar prikaz migracija (i razmjena stanovništva) u toku Balkanskih ratova i na Balkanu poslije Prvoga svjetskog rata dao je u svom prilogu Dimitrije Đorđević. Riječ je o prikazu brojeva i međunarodne politike, baziranom na službenim podacima. Ne ulazeći u detalje prenosimo autorovu konačnu procjenu: između 1912. i 1923. napustilo je Jugoslaviju i Rumunjsku 270.000 Madara, Bugarska je primila 251.000 migranata iz susjednih zemalja, preko 1.250.000 Grka preselilo se u Grčku, i preko pol milijuna muslimana napustilo je Balkan za Tursku (str. 125). Dimitrijević kaže da su grčki migranti iz Male Azije bili na višem stupnju »industrijskog razvoja« od njihovih sunarodnjaka u Grčkoj. Prema njemu, njihova psihološka, ekonomska i politička prilagodba navodno je djelovala na pomak grčke politike prema republikanstvu, dok su makedonski preseljenici u Bugarskoj postali »jezgra revanšizma«, to se pokazalo u aktivnom sudjelovanju u ubojstvu Stambolskog i Aleksandra Karađorđevića (str. 124). Nismo sigurni je li takva generalizacija sasvim opravdana. Idući Dimitrijevićev zaključak također je (barem) »škakljiv«. Naime on smatra da su razmjene stanovništva između Grčke, Bugarske i Turske bile prokletstvo za tadašnju generaciju, ali da su se dugoročno pokazali »blagoslovom« jer su stvorile nacionalno homogenu državu (str. 124). U Grčkoj, primjerice, te su migracije dovele do napaštanja »Megali ideje« (velikogrčki iredentizam — E. H.), koja je dotad prevladavala u grčkoj politici (*ibidem*).

Iako smo izrazili stanovite kritike na račun nekih prijašnjih priloga u Zborniku, preko trinaestog teksta po redu, što ga je napisao Veselin Đuretić iz Balkanološkog instituta Srpske Akademije, vjerojatno bi bilo najbolje prijeći bez komentara. Na žalost moramo nešto reći.

Đuretićev prilog ima namjeru da osvijetli političku pozadinu egzodusa Srba s Kosova u dvadesetom stoljeću. Središnji je podatak iseljavanje (pod pritiskom) 30.000 Srba s Kosova između 1981. i 1988 (str. 142). Sa znanstvene strane treba odmah reći da autor nigdje ne navodi ni jednu bilješku ili izvor za statističke podatke koje rasipa poprilično obilno. Tako su Albanci (navodno) otjerali 500.000 Srba s juga još potkraj prošlog stoljeća, i 400.000 i 150.000 prije Balkanskih ratova (str. 133). Za vrijeme Drugoga svjetskog rata ustaše i balisti (navodno) na području Jugoslavije ubili su 1.500.000 Srba, a Đuretić k tome tvrdi da se nikad neće saznati pravi broj, jer da se to preučuje u interesu »bratstva i jedinstva« (str. 136). Za vrijeme rata, kaže Đuretić, 80.000 do 100.000 Srba bilo je protjerano s Kosova (str. 137). Sa svoje strane smatramo da se ni jedna žrtva (ubijena ili protjerana pod prisilom) ne može opravdati, i da je zato ovakvo licitiranje brojevima zapravo isto toliko bezpredmetno koliko je neukusno. Međutim iznašanje golemih brojeva ima cilj da prikaze čitave narode, u ovom slučaju sve koji rade protiv Srba, kao genocidne. Dođuše, Đuretić koristi broj žrtava kako bi izgradio tezu kako su Srbi oduvijek bili miroljubiv narod koji su svi ostali tlačili, u prvom redu Albanci i Hrvati. Njegov je tekst pisan da bi zapadnu javnost, koja je potpala pod proalbanske utjecaje, uvjerio u tu svoju istinu.

»Je li Zapad ponovno zaboravio progresivnu ulogu što su je Srbi odigrali preko jednog stoljeća i pogotovu u drugom svjetskom ratu,« pita se Đuretić. Slijede tvrdnje da su Srbi rasčepkani u jugoslavenskom federalnom sistemu i da je sam sistem omogućio da manjine potlačuju većinu (str. 132). Još više — ti isti Srbi bili su žrtve (rekli bismo) samih sebe: od srednjeg vijeka »katolizirani, islamizirani i arnautizirani Srbi« vršili su nad njima

pogrome (str. 133). Ali, unatoč terora, Srbi su se oslobodili »na civilizirani način velikog naroda« i zato se nisu osvetili Albancima poslije oslobođenja Kosova i Metohije 1912, iako Đuretić kaže da se 35.000 »uglavnom bogatih zemljoposjednika« iselilo s Kosova u to vrijeme (str. 134). Stara Jugoslavija (navodno) prekinula je »distinktnu srpsku nacionalnu politiku«. S druge strane, Albanci su tada »postupno formirali albanski etnički identitet« — »paradoksalno« oko »mitova o povijesnim ličnostima, poput Skenderbega, koji su zapravo bili Srbi« (potcrtao E. H.) (str. 135). Ideja o »srpskoj hegemoniji« za Đuretića je izmišljotina, o čemu ima svjedočiti brži razvitak Hrvata i Slovenaca u Staroj Jugoslaviji (*ibidem*). Zbog te izmišljotine Srbi su nastradali i u Novoj Jugoslaviji — »svako istraživanje srpskog nacionalnog identiteta bilo je tretirano kao pokušaj ponovnog uspostavljanja 'srpske hegemonije' i živahno potisnuto«, a »srpske manjine živeći izvan granica uže Srbije bile su lišene gotovo svih nacionalnih prava« (str. 137). Što se tiče Rankovića, Đuretić tvrdi da je bio optužen za prisluškivanje Tita i drugih jugoslavenskih vođa, i da mu se tek poslije pripisalo proganjanje Albanaca (str. 139). Tada je (navodno) počeo lov na rankovićeve vještice kako bi se kompenziralo »Šiptarima« (str. 139). Sve je to stvorilo, prema Đuretiću, konstitucionalni okvir za neobuzdan razvitak albanskog nacionalizma (str. 139). U taj okvir on zatim uvlači hrvatske nacionaliste i provincijalne Slovence, žaleći pritom da se mnogi »vatreni Jugoslaveni Dalmacije, Hrvatske i Slovenije« nisu suprotstavili birokratskim krugovima koji su gradili svoju moć propagirajući »stari mit o velikosrpskom hegemonizmu...« (str. 143). Đuretić kaže da su konačnu kariku u lancu činili »katalizirani i islamizirani Srbi u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini koji su ih zaboravili svoje srpske korijene ili gledali na loše stanje³ kosovskih Srba s potpunom ravnodušnošću« (*ibidem*). No pri kraju priloga ovaj se autor rađuje da u većini krajeva Jugoslavije ipak »raste nezadovoljstvo s denacio-

nalizacijskim politikama koje vode njihove birokracije da bi povećale svoju samostalnost i unutrašnju homogenizaciju što je dovelo do masovnog egzodusa Srba iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine« (str. 144).

Nećemo više duljiti s Đuretićevim tekstom. On govori za sebe o izrazitom srbocentričnom svjetonazoru autora i čini (u najmanju ruku) međuđu uslugu ljudima koji su iz složenih razloga zaista pretrpjeli nacionalne progone u prošlosti i sadašnjosti. Nažalost tako nešto kvari prosjek ostalih radova. Budući da je rad bio predstavljen na skupu u Kaliforniji morao je biti uključen u Zbornik (a svakako se zalažemo i za pravo na drukčije mišljenje /i ocjenu/ od našega). Međutim, u ovom slučaju bilo bi zanimljivo saznati na kakve je *znanstvene* kritike naišao ovaj tekst prilikom prezentiranja.

Posljednja tri priloga u Zborniku obrađuje specijalizirane, rekli bismo etnološke teme.

Dragoslav Antonijević raspravlja o toku stočarskih kretanja na Balkanu, pri čemu pažnju posvećuje klasičnim antičkim izvorima (str. 148—151), pojačanju stočarskih kretanja u srednjem vijeku (str. 151—153), te naposljetku transformacijama i poteškoćama u stočarskom obrascu u doba nicanja samostalnih balkanskih država (str. 153—155). Đurica Krstić zatim tretira utjecaj migracija na razvitak običajnog prava na Balkanu. Bitna je njezina tvrdnja da se običajno pravo razvilo (zadržavalo) pod utjecajem turskog opresivnog zakonodavstva (str. 159), mada mislimo da je trebalo više naglasiti specifični migracijski faktor u širenju uzajamnosti običajnog prava, umjesto da se tri puta, u inače kratkom tekstu, ponovi teza o turskom potlačenju. Završni prilog u Zborniku, autorice Elsie Ivancich Dunin, može se karakterizirati kao neka vrsta prethodnog priopćenja o odnosu plesa i kulturnog identiteta među južnim Slavenima u Kaliforniji. Zapravo autorica iznosi samo jedan zaključak: da južnoslavenske žene druge i treće generacije češće vode plesove nego migrantice iz prve generacije, i da su one isto tako aktivnije pri organiziranju aktivnosti južnoslavenskih zajednica nego žene iz prve generacije.

³ U tekstu vjerojatno (?) stoji omisska: *light* (svjetlo) umjesto *plight* (položaj, loše stanje).

Na kraju, možemo ponoviti što smo rekli na početku ovog prikaza: ovakav tip zbornika nužno je neujednačen po kvaliteti pojedinih priloga. Većina radova dobri su i korisni doprinos upoznavanju problematike migracije na Balkanu, bez obzira na jedno krupno odstupanje u tom smislu, i stanovite manje ili više problematične konstrukcije u nekim drugim radovima. Urednik Ivan Ninić dobro je organizirao grad; pogotovu je sretno što se metodološki upozoravajući tekst Stefanovića pojavljuje na početku Zbornika. Ima, doduše, i nekih sitnih omaški u prijepisu (npr. u Tasićevu tekstu na jednom je mjestu ispalo da su se protagonisti »jamne« kulture počeli širiti po Balkanu u prvom dijelu prvog tisućljeća — str. 31, a u Antonijeviću tekstu stoji da je stočarstvo počelo u Anatoliji oko 800 (umjesto 8000) prije n. e. — (str. 148). Također treba ukazati na nekoliko nezgrapnosti u engleskom prijevodu srpskih tekstova. U Dragojlovićevu radu srpske forme imena Jovana aKntakuzena, Jovana II Komnena i Manojla Komnena ušle su neprilagodene u engleski prijevod, kao i mađarski (i južnoslavenski) geonim Erdelj, koji se na engleskom inače ostavlja u latinskom obliku Transylvania (str. 62—63). Osim toga, u Antonijeviću i nekim drugim prilogima, prijevod »stočarstva« engleskim izrazom *cattlebreeding* nikako ne odgovara. Engleski *cattle* jesu »goveda«, a *cattlebreeders* označilo bi neku vrstu kaubojia ili govedara, a ne balkanske pastire, goniče sitne rogatke stoke. Pravi izraz: *transhumant stock raising* nalazi se u Frostovu radu (str. 113). Stočari na Balkanu najčešće su bili *shepherds* (od *sheep* »ovca«, dakle »ovčari«), ili pak *swineherds* (»svinjari«), a mnogo rijeđe »govedari«.

Emil Heršak

Klaus-Börge Boeckmann, Karl-Michael Brunner, Mariola Egger, Georg Gombos, Marija Jurić, Dietmar Larcher:

ZWEISPRACHIGKEIT UND IDENTITÄT

Klagenfurt/Celovec: Drava Verlag, 1988, 237 str.

Socijalizirajući se, čovjek progovara jezikom zajednice kojoj jezično, kul-

turno i socijalno pripada. Usvajanjem jezika i govornom vještinom on promiče bitne društvene vrijednosti, pravila, zapovijedi i zabrane svoje jezično-kulturne i društvene zajednice, ali istovremeno unutar nje, ovladavajući službenim jezičnim standardom i prihvaćajući u jeziku sadržanu i(li) nago-viještenu moć, pribavlja sebi socijalni uspon i određenu društvenu moć. Hoće li i koliko će pojedinac (ili skupina) u dvojezičnim sredinama usvojiti, njegovati i zadržati jezik u kojem je prvotno socijaliziran, tj. materinski jezik, i tako izgrađivati, potvrđivati i očuvati svoj izvorni kulturni i nacionalni identitet — ili će se pak, prihvaćajući jezik druge kulturno nacionalne skupine, s njoj stopiti, u nju se asimilirati, odnosno u kojoj će mjeri takav pojedinac biti suočen s jezičnim konfliktom koji je uvijek u tim sredinama konflikt identiteta, zavisi velikim dijelom od identiteta i statusa njegova jezika kao i socijalnoga položaja samog govornika. Identitet i status jednog jezika u dvojezičnim sredinama, osim svojevrsnih mu činjenica strukture i historijskih promjena, značajno je određen administrativno-političkim, društveno-ekonomskim i socijalno-psihološkim čimbenicima kojih su akteri ili kojima su izloženi pripadnici određene govorne skupine. Stoga se s pravom može reći da je povijest svake dvojezičnosti povijest sveze jezika i moći. Vladajući krugovi u dvojezičnim sredinama nameću preko institucija društvenog sustava i javnosti svoj nacionalni jezik kao simbol vlasti i moći, obećavajući pripadnicima druge (ma-njinske) jezične skupine socijalni uspon ako ga usvoje. Akumulacija i manifestacija vlasti i moći na jednoj strani izaziva i pothranjuje na drugoj strani konflikte u svim sferama društvenog života, pa tako i na području jezika u dvojezičnim sredinama. Za rješavanje jezičnog konflikta u dvojezičnim sredinama, koji je — kako je rečeno — i konflikt identiteta, postoje načelno tri opcije: *totalna asimilacija*, *aparthajd* i *kultura suživljenja sa višezjezičnošću*. S humanističkog stanovišta prihvatljiva je jedino kultura dvojezičnosti, jer samo ona objim kultura nosi prednosti međusobnog obo-gaćivanja, uklanja osjećaj ugroženosti i optužbu o nestabilnosti identiteta, te